

Türkiye’de finansal liberalleşme sürecinin başarımı ve malî kesim üzerine bir değerlendirme*

Öner Günçavdı

*İşletme Fakültesi, ve Teknolojik ve Ekonomik Gelişme Araştırma Merkezi (TEGAM)
İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, 80680 Maçka, İstanbul*

Suat Küçükçifçi

*İşletme Fakültesi, ve Teknolojik ve Ekonomik Gelişme Araştırma Merkezi (TEGAM)
İstanbul Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, 80680 Maçka, İstanbul*

Özet

Türkiye 1980’li yılların ilk yarısında malî piyasalarını serbestleştirmeye başladı. Geniş kapsamlı yapısal bir dönüşüm programının parçası olan finansal liberalleşme politikalarının temel amacı, ekonominin giderek artan finansal fon ihtiyaçlarının, hem yurt içi hem de yurt dışı kaynaklardan, daha etkin işleyen ve giderek kurumsallaşan bir finansal sistem yardımı ile karşılanmasıdır. Bu politikalara bilimsel bir temel oluşturan neoklasik teori uyarınca, malî serbestleşme yolu ile açığa çıkan finansal fonlar ekonomide yüksek üretim artışlarına ve hızlı büyüme oranlarına erişilebilmeyi temin edecektir. Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde yaşanan finansal liberalleşme sürecinin başarımı, ülkenin üretim kapasitesine yaptığı etki esas alınarak incelenmiştir. Çalışmada elde edilen temel sonuçlara göre, ilk olarak, liberalleşme sonrası dönemde malî kesimin sunduğu girdilerin diğer sektörlerdeki üretimi uyarma yeteneğinde bir düşüş ortaya çıkmıştır. İkinci olarak da, finans-dışı kesimin malî kesim girdisi kullanma oranlarında da bir düşüş yaşanmıştır. Tüm bu bulguların ışığında, malî kesim ile ekonomideki diğer üretici kesimler arasındaki üretime yönelik ilişkide, reform sonrası dönemde belirgin bir zayıflamanın ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür.

1. Giriş

Son zamanlarda Türkiye ekonomisi ağır bir ekonomik kriz

* Bu çalışmanın gerçekleşmesinde başta Gülay Günlük-Şenesen ve Ertuğrul Tokdemir’e çalışmamıza sağladığı motivasyon ve verdikleri yapıcı eleştirilerinden dolayı, Serdar Sayan’a bu konuya dolaylı yoldan da olsa dikkatimizi çekmesinden ve karşılaştığımız birtakım sorunların çözülmesindeki yardımlarından dolayı, Erdoğan Özötün’e deneyimlerini ve bilgilerini bizlerle paylaşmasından ötürü teşekkür ederiz. Bu çalışmanın ilk şekli V. Ulusal İstatistik ve Ekonometri Sempozyumu’nda sunulmuştur. Sempozyum katılımcılarına katkı ve eleştirilerinden dolayı ayrıca teşekkür ederiz. Tüm dikkatlere rağmen gözden kaçmış olan hataların sorumluluğu her zaman olduğu gibi yazarlara aittir.

yaşamaktadır. 19 Şubat 2001 tarihinden itibaren başlayan bu kriz Türkiye iktisat tarihinde, daha çok malî kesimin karşı karşıya kalmış olduğu birtakım sorunların sonucunda ortaya çıkmış bir kriz olarak anılmaya adaydır. Kriz ortamında birçok kesim, finansal kesimin ekonomik hayatta oynadığı rolü, üstü kapalı olarak tartışır hale gelmiştir. Ancak Türk iktisat literatüründe bu tartışmalara dayanak teşkil edebilecek bilimsel araştırmaların eksikliği dikkat çekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, herşeyden önce finansal kesimin Türkiye ekonomisindeki rolünü ve önemini ortaya çıkartmaktır. Ardından, 1982 yılında uygulanmaya konulan malî piyasaların serbestleşmesi yönündeki politikaların sonucunda, malî kesimin diğer üretici sektörlerin faaliyetleri üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu incelenecektir. Neoklasik beklentiler uyarınca, yürütülen bu malî reformların ekonomide finansal kaynakların miktarını arttırıp, bunların dağıtımını daha rasyonel bir hale getirerek, ekonomik büyümeye olumlu etkide bulunmuş olması öngörülmektedir. Bu itibarla, uygulanan politika değişikliklerinin başarımının değerlendirilmesi, malî reformun ekonomideki üretici kesimlerin üretim düzeyleri üzerine yaptığı katkının esas alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu amaçla finans kesiminin finans dışı sektörlerin toplam üretim düzeyleri üzerine yaptığı etki, Türkiye ekonomisi için hesaplanmaya çalışılacaktır. Reform öncesi ve sonrası dönemleri esas alarak hesaplanan bu katkının dönemsel karşılaştırması yoluyla, malî reformların üretim ve büyüme üzerine yaptığı etki konusunda birtakım çıkarımlar yapılacaktır.

Literatürde, malî reformların ekonomiye etkilerini incelemeye yönelik çalışmalar, genellikle ekonometrik metodolojilerden yararlanmaktadır (bk. Günçavdı vd. 1998, 1999; Uygur, 1993; Rittenberg, 1991; de Melo ve Tybout, 1986). Bizim çalışmamızın literatürdeki benzerlerinden farkı, hesaplamalarımızın endüstriler arası mal akım tablolarını esas alan, Leontief girdi-çıkıtı modellerine dayanıyor olmasıdır. Belirli varsayımlar altında oluşturulan bu tablolar yardımıyla yapılan bu ve benzeri çalışmalar, ekonominin belli bir andaki, belli bir teknoloji seviyesiyle oluşmuş olan yapısal, aynı zamanda durağan üretim ilişkilerini esas alırlar. Örneğin finansal liberalleşme sonucunda iktisadî yapıda meydana gelebilecek değişimler, doğrudan doğruya ilgili dönemlere ait tablolarda görülen üretim ilişkilerinde de değişimlere neden olacaktır. Türkiye ekonomisinin üretim yapısında ortaya çıkabilecek bu gibi değişimlerin görülebilme ve malî reformun üretim üzerindeki başarımının değerlendirilebilmesi için, bu çalışmada reform öncesi ve sonrası dönemlerdeki üretim yapılarını yansıtan 1973, 1985 ve 1990 girdi-çıkıtı tablolarından yararlanılmaktadır.

Çalışmamız başlıca beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü izleyen ikinci bölümde, kısaca malî reformların ekonomiye etkileri ve Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllarda yaşanan finansal serbestleşme süreci tartışılmaktadır. Ardından üçüncü bölümde, birtakım

toplaştırılmış rakamlarla malî kesimin ekonomide işgal ettiği yer ve toplam üretime yaptığı katkılar incelenmektedir. Dördüncü bölümde, finansal liberalleşmenin hem sektör düzeyinde, hem de ekonomi çapında, üretim üzerine etkilerini hesaplamaya yönelik bir yöntem tartışılmaktadır. Beşinci bölüm ise, ortaya konulan bu yöntemin Türkiye için uygulama sonuçlarına ayrılmıştır. Son bölüm de, her zaman olduğu gibi bu çalışmadan elde edilen sonuçlar sunulmaktadır.

2. Finansal liberalleşme ve malî piyasalar üzerine etkisi

Finansal liberalleşme literatürünün temel öngörülerinden biri, finansal baskı altında bulunan ekonomilerde, ekonomik büyüme için gereksinme duyulan kaynakların, yurt içinden yeterince elde edilememesidir (McKinnon, 1991). Yüksek enflasyon, faiz oranları üzerine konulan sınırlamalar ve bunun sonucunda oluşan negatif faiz uygulamaları ve benzeri politikalar malî piyasaları baskı altına alarak, bu piyasaları kaynak sıkıntısı ile karşı karşıya bırakmaktadır (Türkiye için bk. Fry, 1979). Malî piyasaları baskı altına alan bu ve benzeri iktisat politikalarından vazgeçilmesi ve kaynak dağılımında piyasa mekanizmasının daha belirleyici hale gelmesiyle, iktisadî kaynaklar da ihtiyaç duyulan alanlara doğru, daha etkin bir şekilde harekete geçirilebilir. Dahası kaynakların kullanımında etkinliğin sağlanması, rasyonel bir şekilde işleyen malî piyasaların varlığını gerekli kılar. Tüm bunların gerçekleşmesiyle, hem ekonomik faaliyetlerin önündeki malî engellerin kalkması ve böylece iktisadî faaliyetlerin artması, hem de kaynakların daha rasyonel işleyen malî piyasalar yoluyla verimli alanlara kanalize edilerek, pozitif ekonomik büyümenin gerçekleşmesi beklenir (bk. Fry, 1988).

Türkiye ekonomisinin 1970'lerin sonunda karşı karşıya kaldığı iç ve dış kaynak sorunlarına çözüm bulmak amacıyla, 1980'li yıllarda geniş kapsamlı bir yapısal dönüşüm programı uygulamaya konuldu. IMF ve Dünya Bankası gibi iki uluslar arası kurumun da desteğini alan bu programın en önemli iki ayağını, dış ticarete ve finansal piyasalardaki serbestleşme politikaları oluşturdu.¹ Finansal serbestleşme çerçevesinde girişilen reformların temel amacı, Türkiye ekonomisinin içine düştüğü kaynak-kullanım dengesizliğini giderebilmek için, hâlihazırda yurt içinde bulunan malî kaynakların ihtiyaç duyulan kullanım alanlarına doğru harekete geçirilmesi ve bu yolla ekonomik büyümeye hız verilmesidir (Akyüz, 1990; Atiyas, 1990). Türkiye özelinde bu beklentilerin kısmen gerçekleştiğini gösteren birtakım çalışmalara rastlamak mümkündür (Günçavdı vd., 1999 ve 1998, Uygur, 1993; Rittenberg, 1991).

Türkiye'de finansal reformlarda ilk adımı, faiz oranları üzerindeki her türlü kısıtlamanın kaldırılarak, faiz oranlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi oluşturmaktadır. Ayrıca bu yolla, ekonomide atıl olan veya

¹ Dış ticaret reformu için bk. Baysan ve Blitzer (1990), ve Celasun ve Rodrik (1989).

informel finansal piyasalarda değerlendirilen malî kaynakların formel finansal piyasalara çekilmesi amaçlanmıştır.² Bununla beraber finansal piyasalarda kurumsallaşmaya da önem verilmiş ve bu amaçla Sermaye Piyasası Kurulu ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası gibi kurumlar kurulmuştur (bk. Esen, 2000; Ekinci, 1998; Atiyas ve Ersel, 1995; Akyüz, 1990).

Tüm bu ve benzeri tedbirlerin sonucunda malî kesimin derinleşmesi ve ekonominin giderek daha çok parasallaşması amaçlanmıştır. Burada, finansal derinleşme, finansal gelişme ile eş anlamlı olarak kullanılmakta ve literatürde sıkça kullanılan temel bazı göstergeler ışığında değerlendirilmektedir. Şekil 1, bu göstergeler esas alınarak oluşturulmuştur. Şekilde, toplam malî varlıkların gayri safi ulusal gelire (GSMH) oranı, M2'nin ve M2Y'nin GSMH'a oranları yer almaktadır. Bu oranlardan toplam varlıkların GSMH'ya oranındaki artışlar ise, malî piyasalarda derinleşmenin basit bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu göstergelerden M2'nin M2Y'den temel farkı ikincisinin ilkinden farklı olarak döviz tevdiat hesaplarını da içermesidir. Bu iki oranın karşılaştırılmasıyla Türk lirası ve döviz cinsinden mevduat talebinde zaman içindeki değişimler görülebilmektedir.

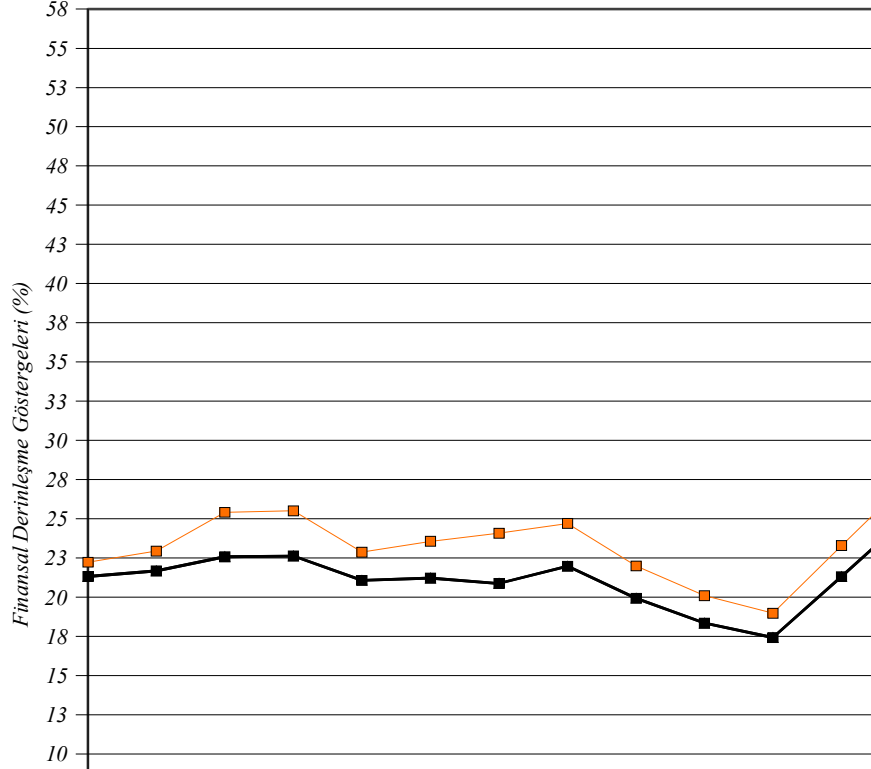
Şekil 1'de, 1980 sonrasında toplam malî varlıkların GSMH'ya oranında artışlar görülmektedir. Öte yandan M2Y/GSMH oranında görülen benzer eğilim, M2/GSMH oranında tersine bir eğilime dönüşmüştür. Bu daha çok, 1980'li yılların ikinci yarısından sonra döviz tevdiat hesaplarının Türk Lirası (TL) mevduatların önüne geçmesinin (diğer bir deyişle nakit ikâmesinin) bir sonucudur (bk. Selçuk, 1994).

1980 sonrası malî piyasalarda gözlenen bir diğer gelişme ise, toplam malî varlıklar içinde menkul kıymet oranının artmasıdır. Şekil 2'de bu durum görülmektedir. 1980 sonrasında toplam mevduatların toplam malî varlıklara oranında sürekli bir azalış gözlenirken, menkul kıymet oranı, özellikle 1985 sonrasında önemli oranda artış göstermiştir. Bu artışın kaynaklarına inildiğinde, ihraç edilen menkul kıymetlerin büyük oranının kamu kesimine ait olduğu görülmektedir. Özellikle kamu kesimi menkul kıymet stokundaki bu artış, 1985 sonrasında kamunun iç borçlanma ihtiyacına paralel olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 1

Türkiye Ekonomisinde Malî Piyasalarda Derinleşme

² Finansal liberalleşme süreci, yöntemi ve muhtemel etkileri için, bk. McKinnon (1973), Shaw (1973) ve Fry (1988).



Literatürde sıkça kullanılan tüm bu göstergeler, kabaca Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemde, 1970'lere göre daha çok parasallaştığını ve malî piyasalarda daha çok derinleşme yaşandığını göstermektedir. Neoklasik teori doğrultusundaki beklentiler, malî kesimdeki bu gelişmenin üretim ve dolayısıyla iktisadî büyüme üzerine olumlu etkiler yapmış olmasını gerektirir.³ Bu durumu Türkiye özelinde inceleyebilmek için, izleyen alt bölümde malî kesimdeki gelişmenin iktisadî büyümeyi etkileme sürecinde nasıl bir rolü olduğu tanımlanacak ve bu yolla malî kesimin ekonomi düzeyinde, toplam üretime ve büyümeye yapmış olduğu olası etkiler araştırılacaktır. Bunu yaparken Türkiye ekonomisindeki ayrıntılı üretim ilişkilerini gösteren girdi-çıkıtı tabloları kullanılacaktır. Malî reformların etkilerini görebilmek için ele aldığımız girdi-çıkıtı tabloları, finansal liberalleşme öncesi ve sonrası dönemi kapsamaktadır. Reform öncesi ve sonrası dönemlerdeki üretim yapısını ortaya koymak üzere, Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından

Şekil 2

Finansal Varlıkların Toplam İçindeki Payları

³ Türkiye'de yaşanan finansal liberalleşme deneyiminin sonuçları hakkında Akyüz (1990) ve Atiyas ve Ersel (1995) ayrıntılı açıklamalara yer vermektedir.

hazırlanan 1973, 1985 ve 1990 tabloları bu amaçla kullanılmıştır.⁴

3. Malî sektörün ekonomideki yeri ve toplam üretime nispi katkısı

Herhangi bir sektörün ekonomideki yeri incelenirken, bu sektörün ekonomide yaratılan toplam değerler üzerine ne yönde ve ne kadar katkıda bulunduğu araştırılması gerekir. Diğer sektörler gibi malî sektörün de toplam üretime katkısı, bu sektörün ekonomide hem arz, hem de talep açısından ortaya koyduğu iki yönlü davranış ile ilgilidir. Arz açısından, malî sektör aracı bir sektördür ve bu sektörün ekonomideki üretim faaliyetleri içinde ileriye doğru birçok sektöre malî hizmet girdisi vermesi beklenir. Malî hizmet girdisinin elde edilebilirliği ile üretim arasında yakın ilişki vardır. Üretici kesimler üzerindeki malî kısıtların kalkması doğrudan üretim artışı olarak karşımıza çıkabilecektir. Bununla beraber üretici kesimler arasındaki ilişkiye talep açısından bakıldığında, malî kesim geriye doğru diğer kesimlerden kendi üretimi için girdi talep eder. Bu da, malî kesime girdi temin eden kesimlerin üretimine olan bir talep artışını beraberinde getirmesi nedeniyle, bu kesimlerin üretimini arttırır.⁵

⁴ Elimizde finansal reform öncesi döneme ait 1979 yılı girdi-çıktı tablosunun da bulunmasına rağmen, bu yılın Türkiye ekonomisinde önemli bir kriz yılı olması ve bu nedenle arz yönünden üretimi kısıtlayan birtakım engellerin bulunması nedeniyle bu tablo güvenilir bulunmamaktadır. Bu nedenle literatürdeki benzer çalışmalarda, elden geldiğince 1979 tablosunun kullanılmaması yönünde bir eğilim vardır.

⁵ Malî kesimin hem ileriye hem de geriye doğru yapmış olduğu etkiler iki aşamalı etkilerdir. Örneğin geriye doğru etkide, malî kesimin girdi talep ettiği sektörlerin üretim düzeylerinde ilk etapta doğrudan bir etki gerçekleşecektir. Diğer yandan, bu

İşte bu nedenlerden ötürü bu bölüm, malî kesimin ekonomideki konumunun hem girdi sunumu, hem de girdi kullanımı açısından bir değerlendirilmesine ayrılmıştır.

Türkiye ekonomisinde üretici sektörler arasındaki mal akımını gösteren girdi-çıkıtı tablolarında, malî sektörü ifade eden tek sektör, bankacılık ve sigortacılık sektörü başlığı altında yer almaktadır. Bu ana başlık içinde bankalar, tarım kredi kooperatifleri ve sigorta şirketleri bulunmaktadır. Son yıllarda ekonomimizde giderek önem kazanan hisse senedi ve döviz alım satımı yapan kuruluşlar da, bu başlık altında toplanmaktadır (DİE, 1994). Ancak, bankacılık ve diğer sektörlerin ekonomideki gelişme düzeyleri düşünüldüğünde, bu başlık altında toplanan sektör içinde bankacılığın ağırlığının yüksek olmasını beklemek, sanırız pek yanlış olmaz. Malî kesimin diğer kesimlere sağladığı malî girdiler içinde her türlü finansal hizmet yer aldığı gibi, diğer kesimlerin kullanımına sunulan krediler de yer almaktadır.

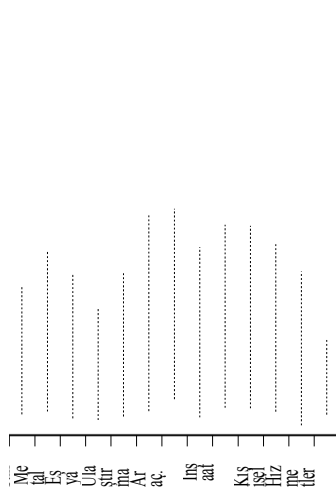
Tablo 1, 2 ve 3'de malî sektörün ekonomideki yeri ile bu sektörün üretimindeki girdi kullanım ve sunum payları görülmektedir. Her iki tabloda da veriler hem cari fiyatlarla, hem de 1973 fiyatlarıyla hesaplanmıştır.⁶ Böyle bir ayrıştırmanın nedeni, son yıllarda diğer sektörlerle kıyasla malî kesim fiyatlarında görülen önemli artışlardır. Şekil 3'de 1973 temel yıl olmak üzere, 1985 ve 1990 yıllarına ait sektörel fiyat seviyeleri gösterilmiştir. Şekilde yatay olarak çizilen doğru 1990 yılının genel fiyat düzeyini ifade etmektedir. Bu yatay çizgi yardımıyla 1990 yılında, her bir sektör fiyatının genel fiyat seviyesinden ne yönde ve ne kadar sapma göstermiş olduğu ortaya çıkmaktadır. Dikkat edilirse, malî

girdileri temin eden sektörler de, üretimlerinde kullanacakları birtakım girdilere ihtiyaç duyacaklar ve bu girdileri üreten diğer sektörlerden girdi talep edeceklerdir. İşte malî kesimin girdi talep ettiği sektörlerin üretimlerinin gerçekleşmesi için diğer bazı sektörlerden talep edecekleri girdiler malî sektörün ikinci etaptaki sektörler üzerine dolaylı bir etkisini oluşturacaktır. Benzer şekilde ileriye doğru etki de ilk etapta malî sektörün girdi sunduğu sektörlerin üretimini arttırıcı bir etki yaparken, üretimi artan bu sektörlerin ikinci etapta girdi temin ettiği diğer sektörlerle olan sunumlarında da artmalara neden olabilir. Bu durum, sunum açısından malî kesimin diğer kesimler üzerine dolaylı etkisinin oluşturur. İkinci etabın da sonrasında devam eden bu süreçler, hem sunum hem de kullanım açısından, klâsik bir *çarpın* mekanizmasının oluşmasına neden teşkil eder (bk. Bulmer-Thomas, 1982).

⁶ DİE'ce belli bir temel yıl esas alınarak yapılan hesaplamalarda, herhangi bir yıla ait cari fiyatlarla hesaplanan malî kesim üretiminin, temel yılın fiyatlarıyla hesaplanan üretim değerine bölünmesi bu yıla ait fiyat düzeyinin elde edilmesine imkân tanımaktadır. Ancak malî kesimin –diğer hizmet kesimlerinde olduğu gibi– belli bir yıldaki üretim düzeyinin hesaplanmasında karşılaşılan ölçüm sorunu, o sektörde istihdam edilen çalışan sayısında bir önceki yıla göre görülen artış oranının, malî kesim üretiminin de aynı oranda artmış olacağı varsayılması ile giderilmektedir (DİE, 1994). Doğaldır ki, şu anda uygulanmakta olan bu yöntem birtakım sorunları da akla getirmektedir. Özellikle son yıllarda teknolojik gelişmenin çok hızlı bir şekilde gerçekleştiği Türk malî kesiminde (bk. Zaim, 1995) istihdam edilen iş gücü sayısında birtakım azalmalar gündeme gelmiş olabilir. İstihdam azalmış veya sabit kalmış olsa bile iş gücünün verimliliğinde, teknolojinin de etkisiyle bir artış gerçekleşmiş olabilir. DİE'nin uyguladığı hesaplama yöntemi tüm bu soruları yanıtızsız bırakmaktadır.

kesim fiyatları bu genel seviyenin üzerinde yer almakta ve petrol-kömür sektörünün ardından en yüksek fiyat düzeyine sahip bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle malî kesim ile ilgili hesaplamaların nispi fiyat yapısında ortaya çıkan bu artışlardan etkilenmesi kaçınılmazdır. Tablolardaki tüm değişkenlerin hem cari, hem de 1973 fiyatları ile hesaplanmasının nedeni bu etkiyi görebilmektir.

Şekil 3
Sektörel Fiyat Seviyeleri (1973 = 1.00)



n D ■ Column E

Türkiye ile ilgili hesaplanan değerler Tablo 1’de verilmektedir. Tablo 1’e göre, malî kesimin yaratmış olduğu reel katma değer, ekonomideki toplam katma değer içindeki payı, reform öncesi 1973 yılında yaklaşık olarak %3, reform sonrası 1985 yılında ise %2.7 ve nihayet 1990 yılında %1.8 civarındadır. Böylece sektörün katma değer yaratma kapasitesinin zaten düşük olduğu ve bunun da zaman içinde reel olarak ayrıca düşüş gösterdiği gözlenmektedir. Nominal değerlerle yapılan karşılaştırmada ise, 1973 ve 1985 yılları arasında görülen düşüşün fiyatların da etkisiyle 1990 yılında artışa döndüğü anlaşılmaktadır. Ancak 1990 yılındaki değer 1973 yılı değerinin hâlâ altında kalması dikkate değer bir noktadır. Katma değer yaratma kapasitesi yönünden, malî kesimi ekonomide yer alan diğer sektörlerle karşılaştırmak amacıyla bir sıralamaya gidildiğinde de, bu sektörün tüm sektörler arasında 1973 ve 1985 yıllarında onuncu, 1990

yılında ise onbirinci sırada bulunduğu görülür (bk. Tablo 2). Bu durum, malî kesimin katma değer yaratma açısından ekonomideki nispi konumunda, reform sonrası dönemde çok belirgin bir değişimin olmadığını göstermektedir.

Tablo 1
Malî Kesimin Toplam Ekonomi İçindeki Yeri (%)

	TÜRKİYE		
	1973	1985	1990
<i>a) Katma Değer İçindeki Payı</i>			
<i>Cari</i>	3.17	2.65	3.08
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	3.17	2.67	1.75
<i>b) Ara Tüketim İçin Girdi Sunumu</i>			
<i>Cari</i>	5.69	3.76	4.63
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	5.69	4.62	3.11
<i>c) Nihai Tüketim İçindeki Payı</i>			
<i>Cari</i>	0.004	0.16	0.33
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	0.004	0.15	0.20
<i>d) Sektörün Ara Girdi Kullanımı</i>			
<i>Cari</i>	0.66	0.66	1.07
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	0.66	0.63	0.89

Kaynak: Yazarların DİE 1973, 1985 ve 1990 endüstriler arası mal akım tablolarına dayanarak yaptıkları hesaplamalar.

Tablo 1'den elde edilen bir diğer sonuç da, malî sektörün diğer sektörlerin kullanımını için üretmiş olduğu malî hizmet girdisinin, ekonomide üretilen toplam ara girdiler içinde, 1973'de sadece %5.7'lik bir paya sahip bulunmasıdır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta şudur: 1980'li yıllardaki malî sektör reformlarının amacı, üretici kesimlerin kaynak sıkıntısını azaltmaya yönelik tedbirleri almak ve onların daha rahat ve daha çok finansal girdi kullanabilmelerini temin etmek olduğu halde, bu reformlar sonucunda, malî kesimin ara tüketim için sunduğu finansal hizmet girdisinin toplam içindeki payı 1985 yılında önce %4.6'ya, sonra 1990 yılında %3.1 seviyesine gerilemiştir. Malî sektörün diğer sektörlerin kullanımına sunduğu girdinin toplam girdilere oranı, reform sonrası dönemde aşamalı olarak gittikçe azalması, finansal liberalleşme politikalarının amaçlanan temel hedefleriyle çelişkili bir durumdur. Örneğin gelişmiş bir malî sektöre sahip olduğunu düşünebileceğimiz Fransız ekonomisinde, malî kesimin ürettiği hizmet girdisi toplam girdi üretiminin %30.5'ni oluşturmaktadır. Bu durum, bizi, malî reformların bir başarı ölçüsü olarak, finansal girdi sunumu açısından önemli bir artışı gerçekleştirmediği, aksine ele alınan dönemde bir azalmanın ortaya çıktığı sonucuna götürmektedir. Tüm kesimlerin kullanımına sunulan malî sektör girdisi sağlama açısından malî sektörün ekonomideki nispi yeri 1973 yılında altıncılık iken, 1985 ve 1990

yıllarında bu sırasıyla onunculuğa ve onbirinciliğe gerilemiştir (Tablo 2). Diğer bir deyişle, malî kesimin reform öncesi dönemde sunduğu girdinin tüm ekonomi içindeki nispi ağırlığı, reform sonrası döneme göre çok daha yüksektir. Öte yandan malî kesimin nihaî tüketim için sunduğu hizmetin toplam içindeki payı 1973’de %0.004 iken, bu rakam 1990 yılında %0.2 seviyesine çıkmıştır. Buradan yola çıkarak, sektörün hizmet sunumunun zaman içinde nihaî tüketime doğru yöneldiği söylenebilir. Nihaî talebin kullanımına sunulan sektörel üretim miktarı açısından, diğer sektörlerle göre malî kesimin konumu 1973 ve 1985 yıllarında yirmiikincilik, 1990 yılında ise yirmibirinciliktir (Tablo 2). Böylece, nihaî talebin kullanımına giden malî kesim hizmet üretimi açısından finansal reformların bir gelişmeye neden olmuş olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2
Girdi Kullanım ve Sunum Miktarlarına Göre
Yapılan Sıralamada Malî Kesimin Yeri

	1973		1985		1990	
	<i>Cari</i>	<i>Cari</i>	<i>Reel</i>	<i>Cari</i>	<i>Reel</i>	
<i>Diğer sektörlerden girdi kullanım oranına göre</i>	23	21	21	21	21	
<i>Toplam katma değer içindeki paya göre</i>	10	10	9	11	12	
<i>Üretim içindeki paya göre</i>	14	15	16	12	20	
<i>Ara tüketim için yaptığı sunuma göre</i>	6	11	10	11	11	
<i>Nihaî tüketim için yaptığı sunuma göre</i>	22	22	22	21	21	

Not: Tabloda yer alan rakamlar her bir kriter açısından Bankacılık ve Sigortacılık (B/S) sektörünün 24 sektör arasında yapılan sıralamadaki yerini göstermektedir. Sıralamada kullanılan reel değerler 1973 fiyatları esas alınarak elde edilmiştir.

Kaynak: Yazarların DİE 1973, 1985 ve 1990 endüstriler arası mal akım tablolarına dayanarak yaptıkları hesaplamalar.

Son olarak Tablo 1’in (d) panelinden, malî sektörün diğer sektörlerden önemli miktarda girdi talep etmediği görülmektedir. Reel büyüklüklerden yola çıkarak 1973’de malî kesimin diğer sektörlerden aldığı girdinin toplama oranı %0.66 iken, bu oran 1990 yılında %0.89’a çıkmıştır. Aynı oran Fransa için %27’dir. Dikkat edileceği gibi, girdi talebi açısından malî kesimin diğer kesimlerin üretimleri üzerine yapacağı etkinin boyutları çok sınırlıdır. Ancak tablodan da görüldüğü gibi, bu etkinin boyutları reform sonrası dönemde artış göstermiştir. Malî kesimin ekonomide ara girdi kullanımı açısından, diğer sektörler arasında yapılan sıralamaya göre nispi konumu 1973 yılında yirmiüçüncülük iken, 1985 ve 1990 yıllarında yirmibirincilik olarak gerçekleşmiştir (bk. Tablo 2). Bu, malî kesimin girdi kullanımı açısından diğer sektörlerle göre nispi öneminde çok az da olsa bir gelişmenin olduğunu göstermektedir.

Tablo 3
Malî Sektör Üretimine Kullanım ve Sunum Payları (%)

	1973	1985	1990
--	------	------	------

<i>a) Sektörün Üretimi İçinde Katma Değer Payı</i>			
<i>Cari</i>	88	83	79
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	88	87	74
<i>b) Sektörün Üretimi İçinde Ara Tüketim Payı</i>			
<i>Cari</i>	99.9	95	92
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	99.9	95	92
<i>c) Sektörün Üretimi İçinde Nihai Tüketim Payı</i>			
<i>Cari</i>	0.1	5	8
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	0.1	5	8
<i>d) Sektörün Üretimi İçinde Ara Girdi Kullanımı Payı</i>			
<i>Cari</i>	12	17	21
<i>1973 Fiyatlarıyla</i>	12	13	26

Kaynak: Yazarların DİE 1973, 1985 ve 1990 endüstriler arası mal akım tablolarına dayanarak yaptıkları hesaplamalar.

Malî kesimin temel özellikleri açısından Tablo 3 önemli bazı ipuçları vermektedir. Her şeyden önce panel (a)'dan sektörün üretiminin önemli bir bölümünün o sektörün katma değerinden oluştuğu görülmektedir. 1973 yılında reel olarak toplam üretimin %88'ı katma değerden oluşurken, 1990 yılında bu oran %74'e gerilemiştir. (b) panelinden görülen malî kesimin diğer bir özelliği ise, sektörün ürettiği hizmetin önemli bir kısmını diğer sektörlerin kullanımına sunuyor olmasıdır. Reel olarak 1973 yılında malî kesim toplam üretiminin %99.9'unu, 1990 yılında ise %92'sini diğer sektörlerle sunmaktadır. Bu özelliği ile malî sektörün net sonucu bir sektör olduğu söylenebilir. Tablo 1'den de görüldüğü gibi, 1973 yılında malî kesim, üretiminin %99.9'unu diğer kesimlere girdi olarak sunarken, bu sunumun ekonomideki toplam girdi sunumu içindeki payı sadece %5.7 seviyesindedir. Malî sektör, üretiminin sadece çok küçük bir bölümünü nihai talebin kullanımına sunmaktadır. Reel olarak bu oran 1973'de %0.1, 1985'de %5 ve 1990 yılında ise %8'dir. Bu bulgu, Tablo 1 c)'den elde edilen sonucu desteklerken, reform sonrası dönemde, malî kesim üretiminde nihai tüketime yönelik üretimin öneminin artmış olduğunu ifade edebiliriz. Ayrıca bu kesimin toplam üretimi içinde diğer sektörlerden aldığı ve üretimde kullandığı girdi oranının zaman içinde arttığı görülmektedir.

Özet ve ara sonuçlar

Malî kesimin yarattığı katma değer ekonomide yaratılan toplam katma değer içindeki payının düşük olduğu görülmektedir. Bu sektörün ürettiği hizmetin çok büyük bir bölümü diğer sektörlerin kullanımına sunulmakla birlikte, diğer sektörlerce kullanılan bu finansal girdi ekonomide kullanılan toplam girdilerin içinde çok küçük bir paya sahiptir. Ancak sektörün üretiminin önemli bir kısmı katma değerden oluşmaktadır.

Bu temel tespitlerin ardından, 1980'li yıllarda uygulamaya konulan finansal liberalleşme politikalarının malî kesim üzerindeki etkilerini

kabaca değerlendirdiğimizde, beklenen sonuçlara hiç de ulaşamadığı görülmektedir. Neoklasik teoriye göre, liberalleşmeyle birlikte üretici kesimlerin karşı karşıya kaldığı kredi kısıtlarının gevşemesi ve finansal hizmet üretiminde bir artış ortaya çıkması beklenmektedir. Daha da önemlisi diğer kesimlerin malî kesim girdisi kullanımında artış gerekmektedir.

Malî reformlar, Türkiye ekonomisinde finansal derinliği arttırmış, ancak sektörün liberalleşme sonrası dönemde katma değer yaratma kapasitesi azalmıştır. Aynı zamanda diğer kesimlerin kullanımına sunduğu girdi miktarında, reform sonrası dönemde bir azalma gözlenmektedir. Bu liberalleşmenin beklenen sonuçları ile çelişen bir olgudur. Diğer yandan sektörün nihaî talebe yönelik sunum oranının düşük olmasına rağmen, reform sonrasında önemli bir artış görülmektedir. Bu temel bulgular, aslında Türkiye'deki finansal liberalleşmenin üretici kesimler üzerinde istenilen sonuçları vermekten uzak olduğunu ve yalnızca nihaî kullanıcının karşı karşıya kaldığı finansal kısıtlamalarda sınırlı bir miktarda da olsa bir gevşemeye neden olduğunu göstermektedir.

Malî reformların, üretim ve dolaylı yollardan bile olsa ekonomik büyüme üzerine etkilerini görebilmek için, bu temel tespitlerimizin ardından, hem sektörel hem de ekonomi çapında üretim düzeylerine malî sektörün yaptığı etkinin incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla izleyen bölümde Türkiye ekonomisine ait girdi-çıkıtı tablolarından faydalanarak birtakım yöntemler sunulacak ve bu yöntemlere bağlı olarak bazı tespitler yapılacaktır.

4. Ekonominin malî kesim üretimine bağımlılık derecesinin ölçülmesi

Malî kesimin ekonomideki yeri ve üretiminin yapısı incelendikten sonra, bu kesimin diğer kesimlerin üretimleri ve katma değer yaratma kapasiteleri üzerine nasıl etkide bulunduğu bu bölümde incelenecektir. Bu yapılırken, endüstriler arası akım ilişkilerinden ve bu ilişkilerin temel oluşturduğu girdi-çıkıtı modellerinden yararlanılacaktır.

4.1. Yöntem

Teorik modelimiz Leontief girdi-çıkıtı modellerini esas almaktadır. Modelin temel varsayımları, sektörlerin sabit girdi katsayılarına (Leontief teknolojiye) sahip olmaları ve üretimin ölçüğe göre sabit getiri özelliği gösteriyor olmasıdır. Sektör sayısının n olduğu bir ekonomide herhangi bir i . sektörün üretimi diğer sektörler tarafından girdi amacıyla kullanılabilir gibi nihaî talep amacıyla da kullanılabilir. Bu itibarla n sektörlü bir ekonomide endüstriler arası mal hareketi aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$\mathbf{Ax} + \mathbf{f} = \mathbf{x}$$

(1)

Burada A her bir elemanı a_{ij} olan $n \times n$ boyutlu girdi katsayılar matrisini, x ise $n \times 1$ boyutlu üretim sütun vektörünü göstermektedir. (1)'de f, ele alınan sektördeki nihai mal talebini, Ax ise ara mal talebini göstermektedir. (1) denklemini x için çözüldüğünde,

$$x = (I - A)^{-1} f \quad (2)$$

elde edilir. (2)'de $(I - A)^{-1}$ Leontief ters matrisi olarak adlandırılmaktadır. j'inci sektörün nihai talebinde bir artışın, her bir sektörde ortaya çıkartacağı dolaylı ve dolaysız üretim artışlarını ifade eden bu model *talep-yönlü model* olarak bilinmektedir.

Finans ve finans dışı kesimler arasındaki yapısal ilişkinin araştırılması amacıyla, literatürde sıkça rastlanılan bir yöntem kullanılarak, tüm ekonomik yapıyı gösteren A matrisi iki gruba ayrılabilir. Birinci grupta yeralan finans kesimi, Türkiye ekonomisi için hazırlanan girdi çıktı tablolarındaki bankacılık ve sigortacılık sektörünü içermektedir. Bu sektör dışındaki tüm sektörler ikinci grupta yer almaktadır. Bu durumda (1) no'lu eşitliği aşağıdaki gibi yazabiliriz (Sayan ve Demir, 1998 ve Günlük-Şenesen ve Şenesen, 1990):

$$\begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} A_{11} & A_{12} \\ A_{21} & A_{22} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} f_1 \\ f_2 \end{bmatrix} \quad (3)$$

(3) denkleminde x_1 ve f_1 sırasıyla finans kesiminin üretim ve nihai talep miktarlarını gösteren vektörlere karşılık gelmektedir. Benzer şekilde, x_2 ve f_2 finans dışı kesimin üretim ve nihai talep miktarlarını gösteren vektörleri ifade etmektedir. Öte yandan A_{11} finansal kesimin, A_{22} ise finans-dışı kesimin kendi içlerindeki girdi kullanım yapısını gösteren katsayılar matrislerine karşılık gelmektedir. A_{12} finans dışı kesimin finans kesiminden, A_{21} ise finans kesiminin finans dışı kesiminden girdi kullanımını gösteren katsayılar matrislerini ifade etmektedir.⁷

(2) no'lu denklemde olduğu gibi, (3) no'lu denklemin x'ler için çözülmesiyle aşağıdaki ifade elde edilir:

$$\begin{bmatrix} x_1 \\ x_2 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} (M_{11} - M_{12} M_{22}^{-1} M_{21})^{-1} & -M_{11}^{-1} M_{12} C \\ -C M_{21} M_{11}^{-1} & C \end{bmatrix} \begin{bmatrix} f_1 \\ f_2 \end{bmatrix} \quad (4)$$

Burada $C = (M_{22} - M_{21} M_{11}^{-1} M_{12})^{-1}$. (4) no'lu eşitliğin sağında yer

⁷ Türkiye'ye ait girdi-çıkı tablolarında mali kesime ilişkin 'Bankacılık ve Sigortacılık' adı altında sadece bir sektörün bulunması nedeniyle, A_{11} tek bir elemandan oluşan, 1×1 boyutlu bir matristir. A_{12} $1 \times (n-1)$, A_{21} $(n-1) \times 1$ ve A_{22} $(n-1) \times (n-1)$ boyutlu matrislere karşılık gelmektedir.

alan ilk ifade, (2)'deki $(I - A)^{-1}$ matrisine karşılık gelmektedir. M_{11} ve M_{22} matrisleri, köşegen elemanları $(1 - a_{ij})$, köşegen-dışı elemanları ise $-a_{ij}$ olan matrisleri, M_{12} ve M_{21} ise tüm elemanları $-a_{ij}$ olan matrisleri göstermektedir. Diğer bir deyişle, $M = (I - A)$ dır.

(4) no'lu eşitlik yardımıyla, finans ve finans dışı sektörlerin kendi içlerinden doğrudan ve diğer gruptan dolaylı yoldan gerçekleşen girdi bağımlılıkları elde edilebilmektedir. Her bir grup sektörün birbirleri ile mal akım ilişkisine girmeleri sonucunda, talepte dışsal olarak gerçekleşecek bir enjeksiyon sonucunda oluşacak üretim miktarı (4) yardımı ile bulunabilmektedir. Bir an için finans kesiminin diğer sektörlerle herhangi bir finansal girdi sağlamadığı bir durumu ele alalım. Bu durumda M_{12} matrisi sıfır elemanlı bir matris haline gelecektir; diğer bir deyişle $M_{12} = 0$ olacaktır. Buradan yola çıkarak (4) denklemi

$$\begin{bmatrix} x_1^i \\ x_2^i \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} M_{11}^{-1} & 0 \\ -M_{22}^{-1} M_{21} M_{11}^{-1} & M_{22}^{-1} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} f_1 \\ f_2 \end{bmatrix} \quad (5)$$

şeklinde yazılabilecektir. (5) denklemi ile, finans sektörünün hiç bir sektöre finansal girdi sağlamadığı bir durumda, hem her bir finans dışı sektör, hem de ekonomi genelinde ortaya çıkacak olan yeni üretim seviyeleri hesaplanabilir. Diğer yandan (4) ile (5)'in farkı alınarak, diğer sektörlerle finansal girdi sağlanmadığında sektörel ve toplam üretim düzeylerinin nasıl etkileneceği görülecektir. Amacımız bu hesaplamalara dayanarak, finans dışı kesim için malî girdi kullanımının önemini, daha da önemlisi malî girdi kullanılmaması durumunun toplam ve sektörel düzeydeki üretim seviyeleri üzerinde önemli bir etki yaratıp yaratmadığının görülmesidir. Bunların ışığında finans ve finans dışı kesimin toplam üretim düzeyinde meydana gelecek olan değişme miktarı aşağıdaki gibi hesaplanacaktır.

$$\Delta x_1 = x_1 - x_1^i \quad (6a)$$

$$\Delta x_2 = x_2 - x_2^i \quad (6b)$$

Δx_1 ve Δx_2 malî kesimin diğer sektörlerle finansal girdi vermemesi durumunda, sırasıyla finans ve finans dışı kesimlerin üretim düzeylerinde meydana gelen azalmaları göstermektedir. (6) no'lu denklemler mutlak değişimleri vermektedir. Sektörler ve dönemler arası karşılaştırmaların bir anlam ifade etmesi için, bu üretim farklarının sektörlerin toplam üretimlerine oranlanmasıyla elde edilen nispi farkların aşağıdaki gibi hesaplanması gerekmektedir.

$$\varepsilon_1 = \Delta x_1^T x_1^{\wedge -1} \quad (7a)$$

$$\varepsilon_2 = \Delta x_2^T x_2^{\wedge -1} \quad (7b)$$

Burada ε_1 ve ε_2 sırasıyla finans kesiminin diğer sektörlere girdi vermemesi nedeniyle finans ve finans dışı kesimlerin üretimlerinde meydana gelen nispi değişimleri gösteren vektörlerdir. T herhangi bir vektörün devriğini ifade etmektedir. \hat{x}_1 ve \hat{x}_2 sırasıyla her iki kesimdeki üretim düzeylerinden oluşan köşegen kare matrisleri ifade etmektedir. (7) no'lu denklemler yardımıyla, finansal kesimin diğer kesimlere girdi vermemesi durumunda bu kesimlerin üretim düzeylerinde ortaya çıkacak olan nispi üretim kayıpları görülebilmektedir. Hesaplanan bu ifade ile, malî kesimin ara girdi sunumu ve talep açısından hem sektörel düzeyde, hem de ekonomi çapında toplam üretim için ne kadar önemli olduğu ortaya konabilir.

Diğer yandan malî kesim üretiminin önemli bir bölümünün katma değerden oluşması nedeniyle, bu bölümdeki hesaplamaların bir de arz yönlü bir model yardımı ile yapılması gerekmektedir (bk. Ghosh, 1958). Arz-yönlü model olarak adlandırdığımız bu yöntemle göre, belli bir katma değer seviyesi için toplam üretim düzeyi aşağıdaki gibi elde edilir:

$$x^T = v(I - B)^{-1} \quad (8)$$

Burada x^T sektörel üretim düzeylerinden oluşan $1 \times n$ boyutlu bir vektörün devriğini göstermektedir. B $n \times n$ boyutlu, elemanları $b_{ij} = X_{ij}/X_i$ olan katsayılar matrisine ve v sektörel katma değerlerden oluşan $1 \times n$ boyutlu satır vektörüne karşılık gelir. (8)'de, b_{ij} 'ler i. sektörün j. sektöre sunduğu girdinin i. sektörün toplam üretime oranıdır. Diğer bir deyişle i. sektörün katma değerindeki bir artış, bu sektörün girdisini kullanan diğer sektörlerin karşı karşıya kaldıkları girdi kısıtında bir gevşemeye ve böylece bu sektörün üretim miktarının da artmasına neden olacaktır.

Ekonomide malî kesim dışındaki kesimlerin finansal girdi kısıtında meydana gelecek bir gevşeme sonucunda, üretim miktarlarının nasıl etkilendiğini inceleyebilmek için, talep-yönlü modeli kullanarak yaptığımız (5)-(7) no'lu denklemlerdeki duyarlılık incelemesinin bir benzerini arz-yönlü model için de tekrar edebiliriz. Bununla malî kesim dışındaki kesimlerin malî kesim ile bağımlılık ilişkisinin derecesi bulunmaya çalışılacaktır. Bunun için malî kesimin diğer kesimlere finansal girdi vermediği durum ile verdiği durum, sektörlerin üretim düzeylerinde meydana gelecek değişimler esas alınarak karşılaştırılacaktır.

4.2. Hesaplamalardan elde edilen sonuçlar

Çalışmamızın temel veri kümesini 1973, 1985 ve 1990 yıllarına ait endüstriler arası mal akım tabloları oluşturmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nce hazırlanan bu tabloların 64 sektörü içermesine rağmen, dönemsel karşılaştırmada tablolardaki değerlerin deflate edilmesinde kullanılacak zaman serisinin 24 sektör düzeyinde bulunması nedeniyle

tüm tablolar 24×24 düzeyinde toplulaştırılmıştır.⁸

Hem talep hem de arz-yönlü model ile yapılan hesaplamalar kullanılarak elde edilen sonuçlar Tablo 4’de sunulmaktadır. Tablodaki rakamlar 1973 yılı temel alınarak hesaplanmıştır. Tablodaki ilk üç grupta yer alan değerler, talep-yönlü model kullanılarak ve (7) no’lu denklem yardımı ile hesaplanmıştır. İkinci üçlü grup ise, arz-yönlü modeli esas alan hesaplamaların sonucudur.

Talep-yönlü model, herhangi bir sektörün nihaî talebinde bir birimlik bir artış olması durumunda her bir sektörün üretiminde görülecek artış miktarlarını bulmada kullanılır. Tablodaki rakamlar, malî kesimin diğer sektörlerle finansal girdi temin etmemesinin sonucunda, bu kesimlerin üretim düzeylerinde meydana gelen değişme miktarlarının sektörün toplam üretimine oranını (7 no’lu denklemdeki ε ’ları) göstermektedir. Örneğin 1973 yılında tarım kesimi için bu rakam %0.03’dür. Diğer bir deyişle, malî kesim tarıma finansal girdi temin etmemiş olsaydı, tarım kesiminin üretim düzeyi %0.03 oranında daha düşük kalacaktı.

Tablo 4

Malî Sektörün Finansal Girdi Sunumunda Bulunmadığı Bir Durumda Sektörel ve Toplam Üretim Düzeylerindeki Değişmeler (%)

<i>Sektör İsimleri</i>	<i>Talep-Yönlü Model</i>			<i>Arz-Yönlü Model</i>		
	1973	1985	1990	1973	1985	1990
1 <i>Tarım</i>	0.03	0.04	0.04	2.96	2.60	1.88
2 <i>Madencilik</i>	0.96	2.42	1.80	7.57	4.37	2.17
3 <i>Gıda, İçki, Tütün</i>	0.03	0.03	0.05	4.09	3.07	1.78
4 <i>Dokuma, Giyim</i>	0.04	0.04	0.02	4.88	3.83	2.47
5 <i>Ağaç, Mobilya</i>	0.04	0.14	0.05	3.62	2.79	1.73
6 <i>Kağıt, Basım</i>	2.10	2.09	2.92	6.34	8.74	3.26
7 <i>Kimya</i>	0.92	0.71	0.78	5.84	4.85	2.20
8 <i>Petrol, Kömür</i>	0.57	0.83	1.06	4.89	7.07	2.44
9 <i>Kauçuk ve Plastik</i>	0.44	0.70	0.54	4.96	4.15	1.71
10 <i>Taş-Toprak</i>	0.04	0.31	0.16	6.28	7.60	2.69
11 <i>Metal Sanayi</i>	0.20	0.30	0.39	5.36	5.10	2.03
12 <i>Metal Eşya</i>	0.19	0.21	0.31	5.15	4.12	1.93
13 <i>Makina</i>	0.02	0.08	0.12	3.81	4.18	1.53
14 <i>Elektrikli Makina</i>	0.60	0.23	0.55	4.79	4.05	1.83
15 <i>Ulaştırma Araçları</i>	0.23	0.54	0.44	4.06	5.77	2.27
16 <i>Diğer İmalat</i>	2.20	0.92	0.42	13.50	4.84	2.82
17 <i>Elektrik, Gaz, Su</i>	1.38	1.22	1.52	6.88	5.52	1.59
18 <i>İnşaat</i>	0.00	0.00	0.00	4.79	2.51	2.53
19 <i>Ticaret</i>	0.21	0.48	0.32	5.29	6.56	4.38
20 <i>Ulaştırma, Haberleşme</i>	0.78	0.99	1.13	2.50	2.01	1.11
21 <i>Kişisel Hizmetler</i>	3.63	3.24	2.50	1.58	2.45	1.15
23 <i>Kamu Hizmetleri</i>	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
24 <i>Konut Sahipliği</i>	0.00	0.00	0.00	2.31	0.47	0.45
TOPLAM	2.51	2.17	1.68	3.74	3.37	2.02

Kaynak: Yazarların hesaplamaları.

⁸ Tabloların sabit fiyatlara dönüştürülmesi ile ilgili ayrıntılı açıklamalar ekte bulunmaktadır.

Malî kesimin diğer kesimlere finansal girdi sunmaması halinde toplam üretim düzeyindeki azalma 1973 yılında %2.5 iken, bu oran 1985 yılında küçük bir oranda azalma ile yaklaşık %2.2'ye, 1990 yılında ise %1.7 seviyesine gerilemiştir. Buradan, malî kesim girdisi kullanılmamasının ekonomi genelinde üretim düzeyinde yarattığı azalma etkisinin, reform sonrası dönemde düştüğü anlaşılmaktadır. Bu daha çok diğer kesimlerin malî kesim girdisi kullanımına olan ihtiyaçlarında bir azalmanın sonucunda gerçekleşmiş olabilir. Sektörel açıdan bakıldığında, üretim miktarları en çok etkilenen sektörlerin finansal girdi kullanımına bağımlılık düzeyi en yüksek sektörler olduğu ifade edilebilir. Tablo 4 bu yönde bir incelemeye tâbi tutulduğunda, finansal girdi kullanımının (doğrudan ve dolaylı) en yoğun olduğu sektörler sırasıyla kişisel hizmetler, kağıt-basım, elektrik-gaz-su, madencilik ve ulaştırma-haberleşme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Finansal reform öncesi ve sonrası dönemler karşılaştırıldığında, malî kesimin diğer kesimlere girdi vermemesinin ekonomideki toplam üretim faaliyetlerini düşürdüğü görülmektedir. Bu, bir ölçüde reform sonrası dönemde, üretici kesimlerin malî kesimden finansal girdi taleplerinde bir düşüşün gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise, bu düşüşün özellikle 1985'ten 1990'a daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiş olmasıdır. Birçok sektörde de benzer bir eğilim görülürken, madencilik sektöründe finansal girdi kullanamamanın sektörel üretim düzeyinde ortaya çıkaracağı azalma 1973 yılında %0.96 iken, bu oran diğer birçok sektörden farklı olarak 1985 yılında %2.4 artmış, 1990 yılında ise %1.8 düzeyine gerilemiştir. Madencilik sektörü 1990 yılına gelindiğinde malî kesimin girdi sunmaması durumundan daha az etkilenir bir hale gelmiştir.

Tablo 4'ün 4, 5 ve 6. sütunlarında, sektörlerin finansal girdi kullanımına bağımlılıkları arz-yönlü model esas alınarak incelenmektedir. Bu yöntem kullanılarak, sektörlerin finansal girdi temin etmede karşılaştıkları güçlüklerin üretim düzeylerini olumsuz yönde etkileyeceği ve bu kısıtlarda bir gevşeme olduğunda ise, üretim düzeylerinin artacağı beklenmektedir. Ancak toplam olarak elde edilen sonuçlar incelendiğinde, malî kesimin diğer kesimlere girdi vermemesi, 1973 itibarıyla toplam üretim seviyesinde %3.7'lik bir azalışa neden olmaktadır. Bu durumda, aynı talep-yönlü modelde olduğu gibi, arz-yönlü modeline göre yapılan incelememiz de, sektörel üretim düzeylerinin finansal girdi kullanmama durumundan zaman içinde daha az etkilenir bir hale geldiğini göstermektedir.

Finansal reform öncesi ve sonrası bir karşılaştırmada, sektörel üretimlerin finansal girdi kısıtlarına duyarlılık derecesinin, reform sonrası dönemde azaldığı sonucu çıkmaktadır. Reform öncesinde finansal kısıtlama olduğunda toplam üretim düzeyinde azalış %3.7 olurken, bu oran 1985 yılında %3.4, 1990 yılında ise %2 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 1985'ten 1990 dönemine bu duyarlılık derecesindeki azalma çok

daha hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışmanın amacı, malî kesimin Türkiye ekonomisindeki yerini incelerken, 1982 yılından itibaren uygulamaya konulan finansal liberalleşme sürecinin başarımını değerlendirmektir. Bu amaç gerçekleştirilirken finansal liberalleşme literatüründe bugüne kadar kullanılmamış olan girdi-çıktı modelinden yararlanılmıştır.

Finansal piyasaların ekonomide icra ettikleri aslı rol, ellerinde atıl malî kaynakları bulunan tasarrufçu ile bu kaynakları üretimde kullanmak isteyen üretici kesimler arasında aracılık etmektir. Malî kesimin bu rolü ne kadar iyi gerçekleştirdiği tasarrufçulardan alınan fonların üretim faaliyetlerine yaptığı katkı ile değerlendirilebilir. Malî kesimin elindeki fonları üretim dışı alanlarda değerlendirmesi, bu şekilde zamanla yukarıda tanımlanan aslı işlevinden uzaklaşması, bu kesimin ekonomide yaratılan gelirin yalnızca birtakım kesimler arasında transferini gerçekleştiren bir konuma geçmesine neden olur. Türkiye’de uygulamaya konulan finansal liberalleşmenin temel amacı, reel kesimlerin karşı karşıya kaldıkları malî kısıtların ortadan kaldırılması ve ekonomideki atıl finansal kaynakların daha etkin ve rasyonel işleyen bir malî piyasa yardımı ile ihtiyaç alanlarına yönlendirilebilmesi ve bu yolla üretimin artırılmasıdır. Amaç bu olunca, finansal liberalleşme konusunda Türkiye ekonomisinin başarımını değerlendirirken, liberalleşme sonrası harekete geçirilen ve yaratılan malî kaynakların üretime yaptıkları etkisinin araştırılması önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada elde edilen en çarpıcı sonuç, reform sonrası dönemde reel kesimlerin finansal hizmet girdisi kullanmadıklarında üretim düzeylerinde meydana gelen kayıplarda, reform öncesi döneme göre önemli azalmalar gerçekleşmesidir. Diğer bir deyişle, sektörlerin finansal girdi kullanmamaları toplam üretim düzeylerinde reform sonrası dönemde daha az azalmaya neden olmaktadır. Bu bulgu malî kesimin sağladığı finansal girdilerin reel kesimin üretimi ile olan ilişkisinin, reform sonrası dönemde zayıflamış olduğunu göstermektedir. Bu durum finansal liberalleşmenin başlangıçtaki amaçları ile çelişki teşkil etmektedir.

Ek

Dönemler arası bir karşılaştırma yapılabilmesi için girdi-çıktı tablosundaki değerlerin sabit değerlere dönüştürülmesi gerekmektedir. Günlük-Şenesen ve Küçükçifçi (1994)’de yer alan hesaplama yöntemine göre, 1985 ve 1990 yılı tabloları 1973 fiyatları ile ifade edilmiştir. s dönemindeki katsayılar matrisini ifade eden A_s matrisinin, t yılı fiyatlarıyla ifade edilmesi sonucunda elde edilen katsayılar matrisini A_s^t ile gösterelim. Sabit fiyatlara dönüştürülen bu matris aşağıdaki gibi elde

edilir.

$$A_s^t = P_s^{-1} A_s P_s$$

Burada P_s sektörel fiyatların t yılından s yılına değişimlerini gösteren diagonal matrisi göstermektedir. Bu hesaplamada A_s^t matrisinin her bir elemanı ise

$$a_{s,ij}^t = \frac{x_{s,ij}}{x_{s,j}} \frac{P_{s,j}}{P_{s,i}} \quad \text{şeklinde hesaplanır.}$$

Kaynaklar

- AKYÜZ, Y. (1990), "Financial System and Policies in Turkey in the 1980s", *Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability* içinde T. Arıcanlı ve D. Rodrik (drl.), 98-131, New York: MacMillan.
- ATIYAS, İ. (1990), "The Private Sector's Response to Financial Liberalisation in Turkey: 1980-82", *Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability* içinde T. Arıcanlı ve D. Rodrik (drl.), 132-156, New York: MacMillan.
- ATIYAS, İ. ve ERSEL, H. (1995), "The Impacts of Financial Reform: The Turkish Experience", *Financial Reform: Theory and Evidence* içinde G. Caprio, I. Atiyas ve J. A. Hansson (drl.), New York: Cambridge University Press.
- BAYSAN, T. ve BLITZER, C. (1990), "Turkey's Trade Liberalisation in the 1980s and Prospects for its Sustainability", *Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability* içinde T. Arıcanlı ve D. Rodrik (drl.), 9-36, New York: MacMillan.
- BULMER-THOMAS, V. (1982), *Input-Output Analysis in Developing Countries*, New York: Wiley.
- CELASUN, M. ve RODRIK, D. (1989), "Debt, Adjustment and Growth: Turkey", in J.D. Sachs ve S.M. Collins (drl.), *Developing Country Debt and Economic Performance: Country Studies-Indonesia, Korea, Philippines, Turkey*, Chicago: The University of Chicago Press.
- DE MELO, J. ve TYBOUT, J. (1986), "The Effects of Financial Liberalisation on Savings and Investment in Uruguay", *Economic Development and Cultural Change* 34, 561-587.
- DİE (1994), *Gayri Safi Millî Hasıla: Kavram, Yöntem ve Kaynaklar*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- EKİNCİ, N. (1998), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Kriz Dinamikleri", *Toplum ve Bilim* 77, Yaz, 7-28.
- ESEN, O. (2000), "Financial Openness in Turkey", *International Review of Applied Economics*, 14(1), 5-23.
- FRY, M. (1979), "The Cost of Financial Repression in Turkey", *Saving and Development*, No. 2: 127-135.
- (1988), *Money, Interest and Banking in Economic Development*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- GHOSH, A. (1958), "Input-Output Approach to an Allocative System", *Economica* 25, 58-64.
- GÜNÇAVDI, Ö., BLEANEY, M. ve MCKAY, A. (1998), "Financial Liberalisation and Private Investment: Evidence from Turkey", *Journal of Development Economics*, 57, 443-455.

- (1999), “Private Investment and Structural Adjustment - A Case Study of Turkey”, *Journal of International Development*, 11, 221-239.
- GÜNLÜK-ŞENESEN, G. ve KÜÇÜKÇİFÇİ, S. (1994), “Decomposition of Structural Change into Technology and Price Components: Turkey, 1973/1985”, *Economic Systems Research*, 6(2), 199-215.
- GÜNLÜK-ŞENESEN, G. ve ŞENESEN, Ü. (1990), “An Analysis of the Structure of the Turkish Transportation Sector in the Context of a Two-Group Industry Model”, *Transportation Research-B*, 24B (4), 299-313.
- RITTENBERG, L. (1991), “Investment Spending and Interest Rate Policy : The Case of Financial Liberalisation in Turkey”, *Journal of Development Studies*, 27(2), 151-167.
- SAYAN, S. ve DEMİR, N. (1998), “Measuring the Degree of Block Interdependence between Agricultural and Non-Agricultural Sectors in Turkey”, *Applied Economics Letters*, 5, 329-332.
- SELÇUK, F. (1994), “Currency Substitution in Turkey”, *Applied Economics*, 26, 509-518.
- SHAW, E. (1973), *Financial Deepening in Economic Development*, New York: Oxford University Press.
- McKINNON, R. (1991), *The Order of Economic Liberalisation, Financial Control in the Transition to a Market Economy*, Baltimore: John Hopkins University Press.
- McKINNON, R. (1973), *Money and Capital in Economic Development*, Washington: Brooking Institute.
- UYGUR, E. (1993), *Financial Liberalisation and Economic Performance in Turkey*, Ankara: Central Bank of Turkey.
- ZAIM, O. (1995), “The Effect of Financial Liberalisation on the Efficiency of Turkish Commercial Banks”, *Applied Financial Economics*, 5, 257-264.

Abstract

An investigation of the impact of financial liberalization on the financial sector in Turkey

Turkey has undergone large structural transformations in financial markets since 1982. First interest rates were liberalised in the financially repressed Turkish economy. Then public intervention in various forms was removed from financial markets. As financial deepening increased, growth rates initially responded to these structural changes. This paper investigates the changing role of the financial sector in the Turkish economy. Since the financial sector is an intermediary sector directing financial funds to the use of other production sectors, financial liberalisation is expected to increase financial services and, therefore, contribute positively to the production of these sectors. Using an input-output framework, this study examines whether or not financial liberalisation has made significant differences in the productions of other sectors. Empirical results of the paper show that the use of financial services by other sectors in production has declined. Most importantly, the dependence level of other sectors on financial sector production has gradually diminished in the post-liberalisation period.